

تاریخ دریافت: ۹۷/۰۲/۰۳

تاریخ پذیرش: ۹۷/۰۴/۲۵

(صفحه ۱۲۳-۱۳۶)

تأثیر گل نیلوفر آبی بر باورهای اسطوره‌ای ایران و هند

دکتر آنیتا الداغی*

چکیده

گل نیلوفر یک سمبل جهانی است که مورد توجه اقوام مختلف قرار گرفته و مقدس است. در هند با الهگان و خدایان ارتباط داشته است و در ایران همراه با الهه‌های میترا و آناهیتا معرفی می‌شود. چه هندو و چه بودایی گل نیلوفر یا لوتوس را رمزی پرارزش می‌دانند. این گل سمبل جهان و ظهور تجلی، نظم و زیبایی و نماد چهار عنصر خاک، آب، آتش و باد است، و بعد از درخت زندگی، رایج‌ترین و مشهورترین نماد تجلی نیلوفر آبی است. اشکال گل نیلوفر در هند به صورت شکفته و در ایران به هر دو صورت نیمه‌باز و شکفته دیده می‌شود. هدف از این مقاله بررسی باورهای دینی، مذهبی و اسطوره‌ای ایران و هند است که در حکم نماد ایزدی در نگاره‌های تزئینی به کار رفته است. این گل در هر دو کشور سمبل رشد و کمال انسان است.

کلیدواژه‌ها: گل نیلوفر، باور، اسطوره، ایران، هند.

مقدمه

اساطیر هر یک از ملت‌ها داستان‌های مختلفی دارند که علاقه و عشق آنها را نسبت به گل‌ها به خوبی نشان می‌دهد. حیات طولانی و پررمز و راز گل نیلوفر و تقدس آن نزد تمام ملل و اقوام شرق و غرب و اعتلای آن در بین اقوام مختلف ما را بر آن می‌دارد تا به دنبال تقدس و ردپای آن در هنرهای ملل مختلف رهسپار شویم. نیلوفر برای آریایی‌های باستانی، مظهر پیدایش مینو و جاودانگی بود؛ زیرا این گل تنها آفریده‌ای بود که در مرداب‌های خاموش و بی‌جنب و جوش پدید می‌آمد.

در فرهنگ هندو نماد خودزایی، نامیرایی و نوزایی ازلی و سلامتی است. بعد از درخت زندگی رایج‌ترین و مشهورترین نماد، تجلی نیلوفر آبی است. سر برآوردن نیلوفر آبی از آب تنها دلیل اهمیت این گل در تمثیل ظهور و تجلی و نشانه‌ای برای ظهور حیات در عالم نیست، بلکه گشوده شدن آن با نور خورشید نیز یکی از جنبه‌های مهم اهمیت نیلوفر آبی است. ایرانیان گل نیلوفر را نماد خورشید می‌دانند؛ زیرا با طلوع خورشید باز می‌شود و با غروب خورشید بسته می‌شود. گل‌های چند برگ آن را در ایران و هند نماد سواستیکا، که خود نماد خورشید بوده است و با میترا همبستگی دارد، می‌دانند. هخامنشیان که به میترا دلبستگی فراوانی داشتند از شاخه، گل و برگ نیلوفر که نماد میترا بود در بنای تخت جمشید سود بسیار برده‌اند.

در هند، گل نیلوفر نماد خدای پرهماست و برهما از گل نیلوفری که از ناف ویشنو خدای خدایان روییده متولد می‌شود. این مقاله به اسطوره و مفاهیم آن و اسطوره‌هایی اشاره دارد که نمادشان نیلوفر آبی است. سپس گل نیلوفر آبی در تمدن‌های ایران و هند از نظر ایزدانی که با نیلوفر در ارتباطند بررسی شده است.

اسطوره

اسطوره در لغت با واژه *Historia* به معنی روایت و تاریخ هم‌ریشه است. میتوس در یونانی به معنی قول و گفتار و در اوستایی «میت» به معنی رمز و نشانه است (جلالی‌مقدم، ص ۸۳). اسطوره اصطلاحی کلی است و دربرگیرنده باورهای مقدس انسان در مرحله‌ای خاص از تطورات اجتماعی که در عصر جوامع به اصطلاح ابتدایی شکل می‌گیرد و در باورداشت

مقدس همگان می‌شود. اسطوره داستانی است که بیان‌کننده منشأ پدیده‌های طبیعت، همچنین آیین‌ها و عقاید موروثی به‌نحوی ساده و عامه‌پسند است. این واژه برآمده از سطر به‌معنی نوشته است (کزازی، ج ۱، ص ۲). اسطوره‌شناسی دانشی است که روابط میان افسانه‌ها و جایگاه آنها در دنیای امروزی را بررسی می‌کند. اسطوره بیش از آنکه هر چیز دیگری باشد، داستان است؛ ولی این سادگی فریبنده است؛ زیرا اسطوره در باطن خود متضمن چگونگی و چستی به‌وجود آمدن پدیده‌ها و حتی خلقت جهان است و اینکه پس از خلقت بدان‌ها چه گذشته است. با گذشت قرون، اساطیر هند و ایرانی شکل واقعی‌تری به خود می‌گیرند و کم‌کم جزو موجودات واقعی زندگی روزمره انسان می‌شوند.

نماد

انسان برای انتقال چیزی که در ذهن خود دارد از گفتار یا نوشتار یا همانندهایی مانند آن بهره می‌برد. کارل گوستاو یونگ دربارهٔ نماد می‌گوید: «واژه یا تصویر در صورتی نماد است که متضمن چیزی در ماورای معنای آشکار و مستقیم خود باشد. سمبل بار معانی را به دوش می‌کشد و در کوتاه‌ترین موقعیت زمانی و در مکان‌های مختلف آن را تحویل ذهن انسان می‌دهد» (به نقل از فرقدان و هوشیار، ص ۲۴).

انسان با تمایلی که به سمبل‌سازی دارد، اشیاء و اشکال را به سمبل‌ها تبدیل می‌کند و آنها را هم در مذهب و هم هنر بصری خود بیان می‌کند. «سمبل‌های جهانی آنهایی هستند که ذاتاً با پدیدهٔ مورد اشارهٔ خود رابطه دارند و با آنچه جانشین شده‌اند، رابطه‌ای ذاتی و درونی برقرار می‌کنند. سمبل‌های جهانی به افراد یا گروه خاصی محدود نیستند؛ چون ریشه در خواص جسم، حواس و ذهن ما دارند که مشترک بین همهٔ افراد است» (ستاری، ص ۲۲).

گل نیلوفر و ارتباط آن با الهگان در ایران

در اسطوره‌های ایرانی می‌توان از آنهایتا (ایزد آب‌های روان) و میترا (خدای روشنایی) نام برد که نماد آنها گل نیلوفر است. «بنابر اعتقادات اساطیری، مهر را رب‌النوع خورشید می‌دانستند و نیلوفر با آیین مهر، پیوندی نزدیک دارد. بعضی از پژوهشگران معتقدند در صحنهٔ زایش مهر، آن چیزی که مانند میوهٔ کاج است و مهر از آن بیرون می‌آید، غنچهٔ نیلوفر است نه صخره» (یاحقی، ص ۴۲). تصویر

شمارهٔ یک زایش مهر از میان نیلوفر را نشان می‌دهد. آب و پاکیزگی از فصول مشترک صفات ناهید و نیلوفر است که این دو را به هم پیوند می‌دهد. ظاهراً ماده‌ها نخستین ایرانیانی هستند که به عنصر آفرینندهٔ آنهایتا امکان رشد داده‌اند. در میان اشیاء مفرغی لرستان نیز که مربوط به ۸۰۰ تا ۷۰۰ ق. م. است، نشانه‌هایی از آنهایتا به چشم می‌خورد. این ایزدبانو با صفات نیرومندی، زیبایی و خردمندی به صورت الههٔ عشق و باروری نیز درمی‌آید؛ زیرا چشمهٔ حیات از وجود او می‌جوشد و بدین گونه «مادر خدا» نیز می‌شود. تندیس‌های باروری را که به الههٔ مادر موسوم‌اند، تجسمی از این ایزدبانو می‌دانند (آموزگار، ص ۲۱) که در تصویرها با کوزهٔ آبی که بر شانه دارد نشان داده شده است.

تصویر ۲: آنهایتا در پناه عقاب آسمان، اواخر ساسانی
(بلخاری، ج ۲، ص ۳۹)

تصویر ۱: زایش مهر از میان نیلوفر
(آموزگار، ص ۲۲)

در تصویر شمارهٔ دو گل نیلوفر را در کنار ایزدبانوی مادر در اینجا «اشی» خواهر سروش نشان داده‌اند. تمام زنانی که می‌خواستند بارور شوند. تصویر این ایزدبانو را در حالی که در حال به دنیا آوردن نوزادی است روی صفحهٔ مدوری از برنز یا طلا (یا به‌عنوان سنجاق) نشان می‌دادند و به‌عنوان نذر به عبادتگاه تقدیم می‌کردند.

نیلوفر در معماری ایرانی

با توجه به تصویرها و نقش برجسته‌ها در تخت جمشید، نیلوفر زینت بخش تمدن هخامنشیان است و در کارهای هنری ظاهر می‌شود. هنرمندان هخامنشی انسان را به دنیای ورای آنچه هست، به دنیایی بی‌زمان و بی‌مکان و دنیای عرفان می‌برند. نیلوفر در حجاری‌ها، حاشیه دیوارها و دست شاهان و بزرگان خودنمایی کرده و نماد مهم تمدن هخامنشیان است و در حکم نماد ایزدی در نگاره‌های تزئینی به کار رفته است. سرستون تخت جمشید در ایران، و سرستون قصر آشوکا در پاتالی پوترای هند نمایانگر سرستون‌های زنگوله‌ای است که در این دو تمدن موجودند.

روابط میان هند و ایران در عصر هخامنشیان مستند است و ایران به‌طور مستقیم یا غیرمستقیم نه‌تنها شیوه‌های شاهنشاهی، بلکه مهارت‌ها و فواید مهمی را به دولت‌های محلی دره گنگ انتقال داده است. حتی پس از فتح اسکندر روابط دوستانه میان ایران و هند ادامه یافت. مگاستنس ۴۰ یا ۵۰ سال پس از سقوط تخت جمشید و شوش است. تالاری با ۸۰ ستون در پاتالی پوترا پیداست که براساس آپادانا ساخته شده بود. ستون‌های سنگی بزرگشان در هند برای اول بار بود و بناها در باغی بزرگ با درختان و چشمه‌ها قرار داشت که یادآور پردیس‌های ایرانی بود، به‌ویژه این امر در خور توجه است که ستون‌های این بناهای هندی همه، تراش ایرانی را نشان می‌دهد. یکی از سرستون‌های باقی‌مانده دقیقاً به سبک هخامنشی حجاری شده است. نشانه‌های سرمشق‌ها و سبک‌های ایرانی در هند، در دوران پادشاهی آشوکا (۲۲۷-۲۶۴ ق. م) متنوع‌تر و فراوان‌تر است. استفاده از سرستون‌هایی به شکل جانوران مانند ساونات (۲۴۵ ق. م) و جام‌های نیلوفر وارونه به شکل پایه ستون‌های هخامنشی است و در آنجا به‌صورت سرستون درآمد است (یوپ، ج ۹، ص ۴۵).

تصویر ۳: سمت راست: پیکره ایزد مهر روی گل نیلوفر در طاق بستان (بلخاری، ج ۲، ص ۴۳)

در زمان اشکانیان نیلوفر را در تزیینات معماری مشاهده می‌کنیم. در این دوره تزیینات تحت تأثیر هنر معماری یونان قرار گرفت. با وجود این، لوتوس باز هم به جلوه‌گری خود ادامه داد و تحت نفوذ هنر یونان در شکل و فرم آن تحول ایجاد شد. کار مهم اشکانیان در زمینه معماری دستیابی به گنبد روی گوشواره و تکوین ایوان طاقدار است که خود برگرفته از فرم طاق دار نیلوفر آبی است. در هنر مانوی شیوه نقاشی پیروان مانی، دنباله هنر نقاشی ساسانی است و یکی از منابع عمده نقاشی و فن تصویر کتب خطی در هنر دوره اسلامی است. «از دیلمان جامی به دست آمده که یکی از شهریاران را که شاید شاپور دوم ساسانی باشد، در حال کشتن گوزنی کمیاب نشان می‌دهد. روی هر دو شانه شهریار، دو گل زندگی یا گل نیلوفر آبی به‌روشنی و زیبایی دیده می‌شود» (عادل‌زاده و نظری، ص ۱۰۵-۱۰۶).

نیلوفر نمادی است که به‌طور پیوسته در کل هنر و اسطوره‌شناسی مشرق‌زمین مطرح شده و در دوره اسلامی توجه خاصی به آن شده و به‌صورت گل انار و گل شاه‌عباسی در عصر صفویه مورد استفاده هنرمندان قرار گرفته است. هنرمندان آن دوره گل نیلوفر را با آرایش جدیدتر و زیباتر از پیش به نام گل شاه‌عباسی به محضر شاه‌عباس تقدیم کردند. از آن پس شاهد گل نیلوفری هستیم که عمدتاً اضافه‌ای الحاقی بر بالای سر خود دارد. اضافه‌ای متشکل از گل و برگ‌های اسلیمی که چون تاجی بر سر گل نیلوفر نقش بسته است.

نیلوفر آبی در هند

«نیلوفر آبی در هند نماد چهار عنصر خاک، آب، آتش و باد است. چون ریشه آن در درون خاک است، با باد رشد می‌کند و شکوفه‌های آن به کمک خورشید باز می‌شود. این گل در هند نماد پاکی و قداست الهی و نماد راستی است. بعد از درخت زندگی، رایج‌ترین و مشهورترین نماد تجلی نیلوفر آبی است» (فرقدان و هوشیار، ص ۴۹).

نیلوفر آبی به‌آسانی در تمامی جنبه‌های زندگی هندیان نفوذ کرده است و جایگاه برجسته‌ای در سنت و فرهنگ هند دارد.

نیلوفر آبی در شبه‌قاره هند حضوری همیشگی دارد. این گل در گل‌ولای مرداب رشد می‌کند و سرانجام به نهایت زیبایی می‌رسد. این گل بیانگر مشقت و رنجی است که برای وصف مردمانی استفاده می‌شود که دورانی سخت را پشت سر گذاشته و به سوی آرامش در حرکت‌اند.

در سمبلیسم هندو و نیز در سمبلیسم بودیسم، یک نیلوفر در مرکز هر فرد هست و جایش در قلب است. بنابراین نیلوفر نه تنها پلی بین پیش از آفرینش و آفرینش است، بلکه سمبلی است که عالم صغیر را به عالم کبیر پیوند می‌دهد (Eliade, v. 9. p. 28).

«از نظر هندیان، آفریدگار کل (اویکت) اولین چیزی که خلق کرد آب بود. از نظر هندو آب عامل ظهور حیات است. آب بنیادی‌ترین عامل تکوین عالم است. پس در ابتدا آب به وجود آمد و بعد از اجتماع آب، باد و آتش خلق شد و بعد آب به یاری آتش در فضا رفته و به کمک آتش و باد توده سختی به نام زمین به وجود آمد. به زمین «پادما» یعنی گل لوتوس هم می‌گویند. این گل هشت برگ داشت که هشت جهت عالم است. از آن پرتو الهی حاصل شد و در گل شخصی پیدا شد که او را برهما خوانند» (مهاپهارت، ج ۱، ص ۲۰۲) سوری (خدای خورشید) از مهم‌ترین و مشهورترین خدایان ودایی است و طبق روایات «رامایانا» فرزند برهماست. چرخ ارابه او یکی از مهم‌ترین نمادهای آیین و هنر هندو است. سوری بر گل نیلوفری بر فراز ارابه زرین خود می‌نشیند که توسط چهار یا هفت اسب مادیان کشیده می‌شود (بلخاری، ج ۲، ص ۸۴).

کوماراسوامی در کتاب عناصر شمایل‌نگاری بودایی به نقل از ریگ ودا ذکر می‌کند که آگنی (خدای آتش که از خدایان اصلی وداییان است) نیز از نیلوفر آبی متولد شد و این ارتباط قوی

بین آگنی و نیلوفر آبی سبب آن شد که در مرکز قربانگاه‌هایی که به نام آگنی ساخته می‌شد، گل نیلوفری قرار دهند. نیلوفر به دلیل جایگاه مقدس خود در معماری و هنر هندو متجلی شد و در معماری معابد، گل نیلوفر آبی بیانگر آگنی و سر برآوردنش از آب‌های آشفته نخستین بوده است. در تصویر شماره چهار آگنی در دست خود گل نیلوفر آبی را حمل می‌کند.

خدایانی که در افسانه‌های هند با نیلوفر مرتبط هستند عبارت‌اند از برهما، وشیو، لاکشمی، بودا.

برهما

«در کیش هندو او خدای خالق است و مانند معماری بازنشسته است که جهان را خلق کرده است. او تنها نقش آفرینش ابتدایی موجودات را دارد؛ ولی دوام حیات و اتصال اجزای هستی که در لحظه به لحظه وجود جهان نیاز به اتکا و پناه دارد، وظیفه ویشنو است» (ذکرگو، ج ۱، ص ۷۳) در یک اسطوره متأخر در ریگ ودا می‌گویند که چگونه کیهان از نیلوفر زرین که روی آب‌های کیهانی در حرکت بود به وجود آمد. هنگامی که مراسم او جای خود را به مراسم ویشنو داد، وی را درحالی که روی گل نیلوفری که از ناف ویشنو می‌روید، نشسته است، به تصویر کشیده‌اند (هال، ص ۳۱). تولد برهما از گل نیلوفر و ارتباط آن با این گل بر تقدس وی در آیین هندو افزوده است.

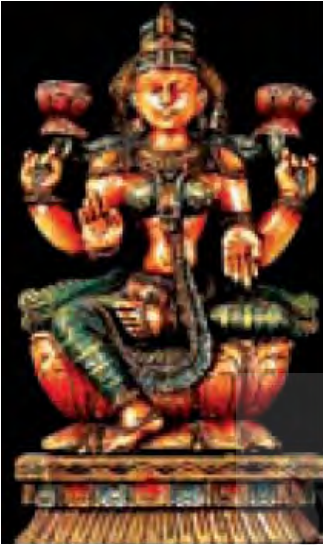
ویشنو

ویشنو برای نخستین بار در حجاری‌های گوپتا به طرزی مصور شده که روی آب‌ها دراز کشیده و خفته است. تخت او عبارت است از یک مار هزار سر و از ناف ویشنو گل نیلوفری می‌روید که برهما با آن نشسته است (همو، ص ۱۹۵). او خدای محافظ کائنات است. موجودیت جهان و هویت‌های موجود آن متکی به اوست. در تصویر شماره پنج ویشنو با نیلوفری در دست نشان داده شده است.

تصویر ۵: ویشنو با لوتوسی در دست
(بلخاری قهی، ج ۲، ص ۴۲)

لاکشمی

الهه ثروت و برکت است و کهن‌ترین جلوه هنری گل نیلوفر در آن دیده می‌شود. «لاکشمی به طرز دلربایی زیباست و درحالی‌که دو گل نیلوفر آبی در دستانش دارد، روی یک نیلوفر آبی دیگر ایستاده است. او با تاجی از نیلوفر آبی زینت داده شده است. اگر او با رنگ تیره نشان داده شود، به‌عنوان همسر ویشنو است. اگر به رنگ طلایی یا زرد باشد، نماد طبیعت است و اگر به رنگ صورتی باشد، مادر و خالق همه موجودات است» (Swami, p. 24). تصویر شماره شش لاکشمی نشسته بر گل نیلوفر را نشان می‌دهد.

تصویر ۶ الهه لاکشمی نشسته بر گل نیلوفر آبی

بودا

«لقب بودا (مانی پادما) یعنی گوهری در نیلوفر است» (بلخاری، ج ۲، ص ۲۹) گل نیلوفر نماد ظهور و تجلی بودا است؛ همان‌طور که در تصویر شماره هفت نشان داده شده است. حضور مادی نیلوفر در اطراف بودا چنان تأثیری آفرید که در تعالیمش دیده می‌شود. «در خانه پدری اش استخرهایی پر از لوتوس با رنگ‌های متنوع وجود داشته است» (شایگان، ج ۲، ص ۱۱۳). نیلوفر تنها نمادی است که در نمادهای هنری بودا حضور دارد. در اساطیر هند الهه‌های دیگری نیز چون آوالوکیشورا، تارا، ساراسواتی و ماهادوی هستند که در تندیس‌ها یا تاجی از نیلوفر بر سر دارند یا بر گل نیلوفر ایستاده‌اند. حضور نیلوفر به‌طور مسلم معنایی اسطوره‌ای و خاص داشته و دارای درجه مذهبی والایی بوده و صرفاً به‌خاطر تفنن و زیبایی نبوده است.

تصویر ۷: لوتوس نماد ظهور و تجلی بودا (بلخاری قهی، ج ۲، ص ۶۸)

آوا لوکتیشوارا

او به‌عنوان فرمانروای جهان شناخته می‌شود که از دنیا در برابر آسیب‌ها و خطرات مواظبت می‌کند. او ایزد محافظ مسافران و رهانندهٔ روان‌ها بود. آوالوکتیشوارا به چهار صورت تجلی می‌یابد:

۱. همراه با آمیتاب‌ها در حالی ترسیم شده که روی گل نیلوفر آبی ایستاده و زانو زده تا بهشت غربی آمیتاب‌ها را حمل کند.
۲. آوا لوکتیشوارا با ۱۱ سر.
۳. آوا لوکتیشوارا با هزار دست.
۴. آوا لوکتیشوارا به‌صورت شاهزاده‌ای ملبس به جامهٔ شاهانه که تاجی بلند بر سر دارد و در دست چپ خود شاخهٔ گل نیلوفری سرخ‌رنگ گرفته است (هال، ص ۳۲۲).

تارا

تارا الههٔ نجات‌دهنده و یکی از چهره‌های بلندمرتبهٔ بودایی است و از قرن ۱۶م به‌صورت همتای مؤنث دلسوز بودیستاتوا ظاهر شده است. اسم او هم به‌معنی رستگاری و هم ستاره است (Turker, p. 337). تارا نمایندهٔ تمام معجزات بودا در گذشته، حال و آینده است. او دست راست خود را به حالت هدیه دادن گرفته و در دست چپ خود گل نیلوفر را نگه داشته است (فرقدان و هوشیار، ص ۴۹). فرم‌های تارا به دو بخش تارای سفید و تارای رنگی تفکیک می‌شود.

تارای سفید نماد پاکی و دانش و تارای سبز پویاترین تاراهاست و به‌طور معمول تارای سفید روی تخت نیلوفر آبی نشسته است و تارای سبز گل نیلوفر آبی در دست دارد (ibid). در هند نیلوفر جایگاه پیچیده و متنوعی دارد و ارتباط دوگانه و همزمان مذهبی و جنسی به‌ویژه در سنت هندو و بودایی دیده می‌شود. همان‌طور که سمبل تعالی و پاکی است، زیبایی الهه را برجسته می‌کند و نشانهٔ مهم زیبایی است. در متون هندی عاشقانه زن آرمانی عطر نیلوفر دارد. دست‌ها، پاها و صورت یک زن زیبا، خصوصاً مردمک چشمانش شبیه گل‌های نیلوفر است (Eliade, v. 9. p. 29).

گل نیلوفر در هنر معماری هند

از ۲۰۰ سال قبل تا کنون نیلوفر در فیگورهای الهه‌های معابد وجود داشته است. بهترین نمونه این کاربرد در فیگور الهه لاکشمی به‌وفور دیده می‌شود. او بر نیلوفری نشسته یا ایستاده و در هر دستش نیلوفری دارد که توسط دو فیل آب داده می‌شوند. این تصویر امروزه در همه‌جای هند دیده می‌شود. و بعد از آن بودا در مجسمه‌ها ایستاده بر گلبرگ نیلوفر پدیدار شده یا در جلو او بر سنگ حک شده است (Hastings, V. II. p. 142).

«در هند از این گل به‌صورت تجریدی در بسیاری از زیارتگاه‌ها و مساجد اسلامی استفاده شده است. در بخش اول، شاهد تزئیناتی از لوتوس به حالت تجریدی در بناها هستیم؛ برای مثال شمشه‌های گل لوتوس حجاری شده در اطراف و بالای طاق‌ها و دروازه‌ها، گل تغییر شکل یافته و شبیه لوتوس در گنبد تاج محل و چندین بنای دیگر اسلامی که دارای گنبد هستند؛ در گنبد‌های داخلی و درونی مقبره‌ها و مساجد که به‌صورت نقوش تکراری لوتوس دیده می‌شود؛ در پنجره‌های مشبک و گلدسته‌های کوتاه بسیاری از مساجد اسلامی» (فول واهسن، ص ۱۵۹).

این‌طور به‌نظر می‌رسد که پایه سرستون‌ها و سرستون‌های نیلوفری از ایران به هند رفته؛ اما در هر تمدن هویت بومی خود را حفظ کرده است. به عقیدت ویلر، کلنل وادال و اسپونر، باستان‌شناس انگلیسی، معماری هند و بودایی از معماری هخامنشیان تأثیر گرفته است (بلخاری، ج ۲، ص ۱۱۴-۱۲۳). البته سرستون‌های نیلوفری در مصر نیز مشاهده می‌شود و در هنر و زندگی مردم مصر نیز گل نیلوفر مقدس شمرده می‌شود و سمبل تولد دوباره و خورشید و مقام سلطنت و علامت مشخصه نیل علیا است. با توجه به اینکه مقاله به گل نیلوفر در ایران و هند اختصاص داده شده است به ذکر همین موارد بسنده شد.

نتیجه‌گیری

با توجه به اینکه گل نیلوفر از لحاظ رویش با تولد انسان مشابهت دارد و هر دو همواره در پی رشد و سیر در معنویت هستند، پیدایش نیلوفر از مفاهیم مشترک در همه تمدن‌هاست؛ از جمله دارای مبانی مشترک اعتقادی در تمدن ایران و هند است. از بررسی‌های به‌انجام‌رسیده به این جمع‌بندی می‌رسیم که گل نیلوفر در جهان معانی عمیق هنری، فلسفی و اساطیری دارد که در هنر و اساطیر ایران و هند شکوفا شده و در آیین‌ها و هنر آنان خودنمایی کرده است. در ایران گل نیلوفر با ایزد آناهیتا، الهه آب و در هند با آب‌های آغازین و خدایانی چون برهما و ویشنو که در این آب‌ها حضور دارند ترسیم

شده است. گل نیلوفر آبی نماد باروری و حاصلخیزی است. در هند الهه لاکشمی همراه گل نیلوفر و در ایران آناهیتا پاک‌کننده زهدان زنان همراه گل نیلوفر ظاهر می‌شود. این گل از ابتدا به صورت نماد مذهبی برای هر دو سرزمین به کار رفته است و اوج قداست و زیبایی به کارگیری آن در هنر هند دیده می‌شود. هنوز هم در هند این گل مقدس است و در مراسم مذهبی کاربرد دارد.

جدول مقایسه‌ای الهه‌گان از لحاظ سمبل‌ها، شکل ظاهری و فرقه‌ها در تمدن ایران و هند

کشور	خدایان و الهه‌گان	نماد و سمبل‌های مربوطه	آیین و فرقه‌های مربوطه	شکل ظاهری
ایران	مهر	خدای خورشید	میتراپیسم	خدایی که از داخل گل نیلوفر زاده شده است.
	آناهیتا	ایزدبانوی آبها	آناهیتاپرستی	الهه عشق و باروری که همراه با گل نیلوفر زاده شد.
هند	برهما	خدای آفریننده	آیین هندو	خدایی است که بر گل نیلوفری نشسته که از ناف ویشنو روئیده است.
	ویشنو	خدای خورشید	آیین هندو	خدایی است که روی آب‌های آغازین خوابیده و از ناف او گل نیلوفری می‌روید. او چهار دست دارد و در یکی از دستانش گل نیلوفر دارد.
	لاکشمی	الهه ثروت الهه رستاخیزی	آیین هندو آیین ودایی	الهه‌ای است که بر گل نیلوفر آبی است و در دو دست از چهار دست خود، گل نیلوفر را حمل می‌کند.

منابع

- آموزگار، ژاله، تاریخ اساطیری ایران، انتشارات سمت، تهران، ۱۳۷۴.
 بلخاری، حسن، اسرار مکنون یک گل، فرهنگستان هنر، تهران، ۱۳۸۸.
 پوپ، آرتور، معماری ایران، غلامحسین افشار، دات، تهران، ۱۳۹۰.
 جلالی‌مقدم، مسعود، سه گام کیهانی، مرکز، تهران، ۱۳۸۰.
 ذکری، امیرحسین، اسرار اساطیر هند (خدایان ودایی)، فکر روز، تهران، ۱۳۷۷.
 ستاری، جلال، اسطوره و رمز، تهران. سروش، تهران، ۱۳۷۴.
 شایگان، داریوش، بت‌های ذهنی و خاطره‌ازلی، امیرکبیر، تهران، ۱۳۷۱.

- فرقدان، عاطفه و مهراڻ هوشيار، «بررسی تطبیقی گل نیلوفر آبی در ایران، هند و مصر»، فصلنامه علمی - پژوهشی هنرهای تجسمی نقشمایه، س ۳، ش ۶، پاییز و زمستان ۱۳۸۹.
- کزازی، میرجلال‌الدین، رؤیا، حماسه، اسطوره، مرکز، تهران، ۱۳۷۲.
- مهابهارت، ترجمه میرغیاث‌الدین علی قزوینی (نقیب‌خان)، به کوشش محمدرضا جلالی نائینی و ش. شوکلا، طهوری، تهران، ۱۳۸۰.
- هال، جیمز، فرهنگ نگاره‌ای نمادها در هنر شرق و غرب، انتشارات فرهنگ معاصر، تهران، ۱۳۸۳.
- یاحقی، محمدجعفر، فرهنگ اساطیر و داستان‌واره‌ها در ادبیات فارسی، فرهنگ معاصر، تهران، ۱۳۸۶.
- Eliade, Mircea, *The Encyclopedia of Religion*, Editor in chife, volume 9, New Edition, 1993.
- Hastings, James, *Encyclop & dia of Religion and Ethics*, 1953.
- Lukur, manfrel, *dictionary of gods and goddesses, Devils and Demons*, Routledge, 1994.
- Swami, Harshananda, *Hindi Gods and Goffesses*, Published by sri Rama Krishna Ashrama, 2nd edition. 1982.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

پروفیسر شہناز گل خان
پرنسپل جامعہ اسلامیہ اسلامیہ
پرنسپل جامعہ اسلامیہ اسلامیہ